

УДК 929.7

DOI: 10.17721/2413-7065.1(94).2025.312868

УКРАЇНСЬКІ НЕВІЛЬНИКИ У КРИМУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ

Віктор ТИМЧЕНКО

orcid.org/0000-0002-5515-1872

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків
Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського
email: tymchenko@nbuv.gov.ua

Анотація. Досліджується присутність та господарська діяльність українців у складі населення Бахчисарайського кадиліку на основі раніше не досліджуваного джерела – шаріатських кадіаскерських дефтерів. Документи написані османською мовою та датуються лютим 1674 – травнем 1675 років.

Ключові слова: кадіаскерські дефтери, Крим, Бахчисарайський кадилік, ремісники, невільники, османська мова.

Постановка проблеми. У зв'язку з анексією Криму Росією в науковій та публіцистичній літературі поширюється думка про історичну непричетність до Криму, цілковиту відсутність в Кримському ханстві слов'янського населення, яке з'являється лише після приєднання Криму до Російської імперії Катериною II. Втім знайомство з джерелами, написаними середньовічною турецькою та арабською мовами, дає можливість розвінчати подібні стереотипи. Український елемент в Криму під владою Османської імперії та Кримського ханства був помітною демографічною складовою. Деякі науковці, зокрема Я. Дашкевич (на підставі польських джерел), стверджують, що чисельність українців у Криму поступалася тільки кримським татарам [4, с. 40–47]. Турецькі дослідники кадіаскерських дефтерів етнічний склад невільників, які згадуються у цих документах, не розглядають і використовують поняття «невільники з Північного Причорномор'я». Так, за Ю. Озтюром, козак – це невільник будь-якої

національності. Історик аргументує це тим, що козаками були не тільки «руси», а й угорці та грузини («ґорджо») [23, с. 568]. Вирішити це питання можна лише звернувшись до самих джерел.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Джерела, написані османським письмом, почали вивчати ще у XIX столітті: окремі уривки з них досліджував Ф. Лашков [6, с. 5–300], потім М. Біарсланов [2, с. 41–51]. Вже у перекладах Ф. Лашкова ми зустрічаємо згадки про українських невільників-козаків з дружинами та дітьми [6, с. 52–53].

Інтерес до вивчення кадіаскерських книг із різних центрів Османської імперії у турецьких дослідників посилювався у XXI ст. Більшість із них були транслітеровані та вивчені Ю. Озтюром [23, с. 550–573], Ф. Йаша [25], Д. Челік [20], С. Акташ Сари [15], М. Білялемь [16], М. Дж. Чавушем [18], Ш. Килинчем [21], Ф. Шахіном [24], Е. Йилдирим [27], Н. Челеном [19], Х. Біліджіч [17], Ф. Йилмаз [22]. На основі кадіаскерських книг XVIII століття написано декілька

фундаментальних наукових робіт [25]. Долучилися до цієї роботи і кримські дослідники, зокрема Н. Абдульваапов, О. Рустемов [8]. Більшість згаданих досліджень присвячено загальним оглядам документів, але присутність українців та визначення їхньої кількості за османськими документами не вивчалися.

Останнім часом з'явилися цікаві дослідження за матеріалами ремісничих дефтерів палацу Топ-Капи [10, с. 88–94] та мартолоського дефтера Муфассала 1681 року [5, с. 272–279], які теж відзначають велику кількість українців у складі ремісничих об'єднань. Перші публікації результатів дослідження бахчисарайських дефтерів оприлюднені автором цієї статті [14, с. 273–281].

Отже, актуальність для українознавства вивчення українського населення у Криму у другій половині XVII ст. за матеріалами бахчисарайських дефтерів не викликає сумнівів.

Мета роботи полягає у фіксації присутності українських невільників у Криму та визначення їх чисельності, сімейного стану, професійної належності, географічного розташування господарства, особи господаря та ціни, за яку невільник був придбаний.

Методологія дослідження. В опрацюванні результатів та історичній оцінці кадіаскерських дефтерів Бахчисарайського каділику використано кількісний метод, метод історизму, порівняльний метод, методи аналізу та синтезу. Ця робота є розвідкою, тобто не повним перекладом тексту всього тому, а лише ознайомленням з ним у частині, пов'язаній з українцями.

Джерельною базою дослідження є двадцятий том збірки шаріатських кадіаскерських книг Бахчисарайського

каділику. У цьому томі, як і у багатьох інших, зібрано документи, пов'язані з передачею майна померлого господаря спадкоємцям. Двадцятий том шаріатських кадіаскерських книг Бахчисарайського каділику складається із 99 аркушів тексту середньовічною турецькою з османським написанням, які у бібліотеці ім. І. Гаспринського у м. Сімферополі (АР Крим) представлені у фотознімках. Відомості з цього тому відносяться до 1084–1086 років гіджри, що відповідає 1674–1675 рокам від Р. Х. Написані дефтери діловою османською мовою (Рис. 1). Переклад українською здійснено автором.

Виклад основного матеріалу. Імена та прізвища українських невільників, що супроводжуються, як правило, визначенням «козак», наступні: отаман Янош (швидше реєстровий, оскільки використано польський варіант імені Іван), Іван, Тімна (від імені Тимофій), пастух Андраш [1, знімок 97]; гулями Петре (очевидно, Петро) та Іов [1, знімок 95]; Чінгене [1, знімок 93]; Петре (Петро), Іван, Девлет Гелюр [1, знімок 92]; Кузьма [1, знімок 91]; Сухраб [1, знімок 90]; Іван [1, знімок 89]; Ділявер, Юсуф [1, знімок 87]; Миколай з дружиною Катрею та дочкою, мірошник Петре (Петро), його дружина та їхня мала дочка, Василь [1, знімок 83]; козак з незрозумілим іменем, Девлет Гелюр [1, знімок 80]; Стефан, Данила, невільниця Настя [1, знімок 71]; Карт Іван (у перекладі «старий Іван») [1, знімок 70]; Кушнір [1, знімок 69]; Девлет Гельді та Ділявер [1, знімок 66]; Музафер, козак з незрозумілим іменем [1, знімок 60]; Дегірменджі, козак Девлет Гельді [1, знімок 57]; Івашка, гетьман Отаман [1, знімок 54], Дегірменджі Оштван [1, знімок 51]; Максум

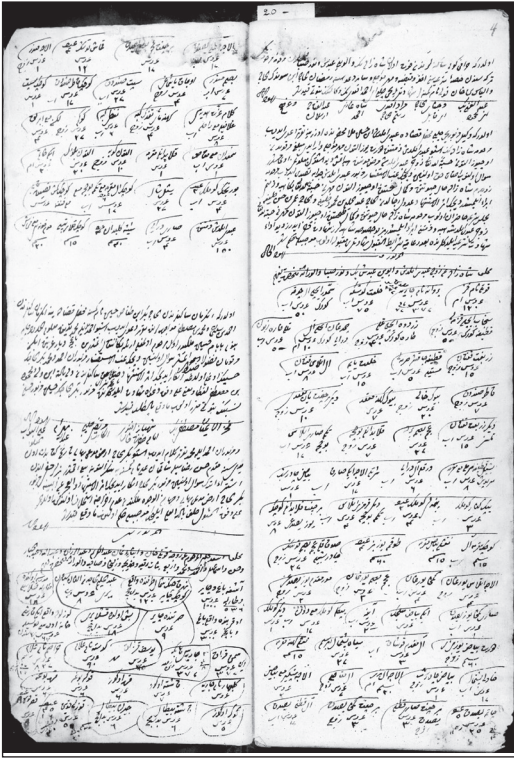

Рис. 1. Зразок сторінки оригіналу одного із кадїаскерських дефтерів, про які йдеться у статті

(очевидно, Максим) [1, знімок 50]; Чобан [1, знімок 48]; Байрам Ходжа, Іван, невільник Прокоп, невільник Лука, Антон, Самійлах (очевидно, Самійло) та дівка (молода невільниця) Марина [1, знімок 47]; Івашка, отаман Яске (очевидно, від імені Яків), Лавке (очевидно, Левко), Капуста, Кара Чора, отаман Семен [1, знімок 46]; Капуста, Дільмач, Костя, Іваниця, Яков, Степан [1, знімок 43]; козак з незрозумілим іменем, Іван та невільниця Томка з дітьми [1, знімок 34]; козак Янош, ще один козак Янош, інший Янош [1, знімок 32]; Іштван, Бек Тімур, Степан, Асн Гельді, Роман, Тимка Чобан [1, знімок 31]; Бабас, Тюфенкчі з дружиною, Гюр Гечер з дружиною, козак Бояр [1, знімок 30] [12, с. 76–84]; Іван, Максим, Хош

Гельді [1, знімок 30]; Іван Лаз (очевидно, Лазар) [1, знімок 29]; отаман-козак Мелетій з дружиною та двома дітьми, отаман Марко, козак Герасим, пастух Марко, Юсуф, Дегірменджі, Чобан Хакім, Гюр Гечер, Багчесарай Демірджі (у перекладі «бахчисарайський коваль»), Багчесарай Пабушчу Івашка («бахчисарайський чоботар Івашка») з дружиною та дитиною, Ескі Йоруш Дегірменджі («мірошник старого ходу», тобто мірошник, який працював із млином старої системи), Костя, Сабанджи Богдан та козак Сабанджи Маджар [1, знімок 26]; козак Кара Чора з дружиною-невільницею, Іван з дружиною-невільницею та дитиною, Чернець, Василь з дружиною, Карт Маджар, Гюр Черкас, Фітас (очевидно, Федір) з дружиною-невільницею, Бабас з дружиною-невільницею, Гаврил [1, знімок 21]; Дост з дружиною-невільницею, Коваль з дружиною та двома волами, Дегірменджі, козак по імені Мевлюд та Савг Черкас [1, знімок 20]; Василь, Міхал та Лях [1, знімок 15]; Арслан та Іван [1, знімок 12]; Богдан та Іван [1, знімок 10]; пастух Василь, Лачін, Барабаш, Іван, Павел, Ярема, Косай, Івашка [1, знімок 6]; гулями (тобто парубки) Костя та Герасим, Семен (або Симон) з дружиною та Юсуф [1, знімок 4].

Отже, зафіксовані 140 східнослов'янських (переважно українських) невільників та невільниць групуються наступним чином. Більшість із них – козаки (118 осіб, серед них 2 московських козаки), інших українських невільників – 12 (із них 4 – гулями, тобто молоді невільники, 4 невільниці та 8 дітей невільників). Із 127 чоловіків 77 (більше половини) мають слов'янські імена або прізвиська (переважно українські). Серед імен переважають Івани – 17 осіб (в

тому числі Івашка – 4 та Іваниця – 1), Степан – 4 (в тому числі 1 Стефан), Василь – 4, Петро – 3, Кость – 3, Максим – 2, Тимофій – 2, Марко – 2, Герасим – 2, Семен – 2, а також по одному Миколаю, Роману, Богдану, Іову, Кузьмі, Прокопу Левку, Луці, Антону, Самійлу, Яську (Яків), Якову, Лазарю, Мелетію, Гаврилу, Данилу, Фігасу (Федір), Яремі, Павлу та Михайлу – отже, 61 ім'я. Крім українців, серед козаків були особи з російськими іменами: Прокоп, Гаврил, Даніла, Яков (чотири особи), згадується також польське ім'я Міхал.

Мовознавець Р. Осташ дослідив імена українських козаків за Реєстром Війська Запорозького 1649 року, у якому вказані імена понад 40 тисяч козаків із Наддніпрянської України. За підрахунками вченого, найрозповсюдженіше ім'я Іван становить 11% від загальної кількості імен, Василь – 6%. Також поширеними були імена Степан, Семен, Яків, Максим, Гаврило, Данило, Роман, Марко, Ярема, Павел, Ясько (Яків) [7], отже, ці дані наближаються до реалій двадцятого тому «дефтерів».

Деякі українські прізвиська (16 козаків) мають соціальні ознаки, котрі були у них до полону: Чернець, Гетьман Отаман, Лачін (очевидно, козак греко-католицького або католицького віросповідання), Барабаш, Бояр (можливо, козак російського походження, який отримав або взяв прізвисько від слова «боярин»), двоє Бабасів, двоє козаків Черкасів – Гюр Черкас («пишний черкас») та Савг Черкас («побратим черкас»).

Значну групу складають українці, яким господарі дали татарські імена (13 осіб). Найрозповсюдженіші – Девлет Гельюр (таких два) та Девлет Гельді (таких три), у перекладі ці прізвиська

означають «благополуччя приходить» та «благополуччя прийшло», подібні прізвиська – Хош Гельді («добре прийшов») та Асн Гельді («красиво прийшов»), двоє козаків мали прізвиська Гюр Гечер («той, який пишно приходить»), також вказуються козаки на прізвиська Дост («друг») та Отурмуш («той, який поселився, поселенець»), ще двоє мали прізвисько Кара Чора («чорний невільник»).

Ще одна група – козаки з татарськими іменами (10 осіб):

– тюркського походження: Арслан («лев») та Бек Тімур («пан залізо», тобто «міцний пан»);

– арабського походження: троє Юсуфів, Музафер («переможець») та Мевлюд (Мавлюд, Малют (казансько-татарський варіант) – «народжений»);

– перського походження: два Ділявери («сміливець») та Сухраб (ім'я богатиря з поеми перського поета Фірдоусі «Шахнаме», написаної у 976–1011 роках від Р. Х.). Юсуф – мусульманське ім'я, тобто його носій був мусульманином.

Невелика група складалася з козаків із угорськими іменами або визначеннями як угорці: три Яноші, два Іштвани (один Іштван чомусь записаний як Оштван), козаки Карт Маджар (або Мадяр) (з турецької «старий угорець») та Сабанджи Маджар (або Мадяр) («угорець-рільник»). Після «Козака Отамана Яноша» у джерелі йде «Дігер Янош Маджар» («інший Янош угорець»). Чи вважати цього другого Яноша також козаком? Поруч згадується пастух Андраш (Андраш – угорське ім'я). За іншими двома козаками Яношами йде також «Дігер Янош» («інший Янош»). Чи вважати і цього Яноша козаком? У будь-якому разі ми бачимо, що угорців порівняно багато серед козаків – 7 або 9, а поруч ще й

угорський пастух Андраш (десятий). Хоча ім'я Янош може бути і польським Януш, але один із Яношів визначений як угорець і поруч також згадуються угорці, тому робимо висновок, що ці Яноші – угорці. Також у джерелі один козак «Чінгене» («циган») та козак «Сабанджи Богдан» («рільник-молдаванин»).

Частина татарських прізвищ козаків та інших українських невольників засвідчувала професійну належність їхніх носіїв (24 особи): найбільше було Дегірменджі (мірошників) – 7 козаків; пастухів («Чобан») – 6 осіб; двоє рільників – козаки Сабанджи Богдан та Сабанджи Маджар; двоє ковалів – 1 козак Демірджі (з турецької «коваль») та 1 козак Коваль; 1 козак Дільмач («перекладач»); 1 кушнір (козак Кушнір); 1 Пабушчу («чоботар»); 1 козак Тюфенкчі («рушничник або стрілець») від слова «тюфенг» – рушниця; цей козак був найдорожчий серед усіх невольників та невольниць – коштував 135 гурушів); козаки на прізвиська Байрам Ходжа («свято вчитель») та Хакім («філософ, вчитель»), можливо, навчали дітей.

Отже, як бачимо, українці працювали значною мірою у зерновому секторі [11]. І такі реалії були не тільки у Криму, а й на османському Півдні України, принаймні у другій половині XVIII ст.: тут ми також спостерігаємо багато українських землеробів, хоча спочатку ці землі за наказом османської влади освоювали молдавські землероби (у другій половині XVII ст.) [9, с. 74, 89–92], у нашому джерелі також є «козак Сабанджи Богдан», тобто «козак молдавський рільник».

Слід зазначити, що слабкою стороною татарського війська була відсталість у вогнепальній зброї. І хоча вогнепальна

зброя мала велике розповсюдження серед кримських татар у багатьох видах (багато рушниць, наявність точної зброї – гвинтівок, зброї ближнього бою: пістолет та бандулет) [14, с. 278, 280], успіх у вогнепальній зброї досягався, зокрема, завдяки таким важливим спеціалістам, як «козак-тюфенкчі», тобто рушничник, зброяр, який коштував дуже дорого, дорожче за всіх невольників, навіть дорожче за молодих невольниць. Не дивно, що іще у часи Сулеймана Пишного у Топ-Капи найважливішим серед ремісничих об'єднань в Османській імперії був цех рушничників: «Найбільшу платню серед українців за всі роки отримував Гарде (Гордій?) з цеху рушничників у 1526 р. – 25 акче, тоді як середня платня в майстернях сягнула свого максимуму в 1566 р. і становила 8,37 акче. Цех рушничників заслуговує на особливу увагу» [10, с. 92].

У двадцятому томі кадіаскерських книг Бахчисарайського каділику також згадуються невелика кількість мусульманських невольників-некозаків та один грек-невірний (тобто християнин) на ім'я Еліас з дружиною, повне ім'я: «Еліас Ефенді», тобто «пан Еліас» [1, знімок 51], «ефенді» – форма ввічливого звертання грецького походження в османсько-турецькій мові, подібного до українського «пан». Інших прикладів використання цієї ввічливої форми у кримських дефтерах не було, тобто це чисто грецька форма звертання, розповсюджена навіть у сучасній турецькій мові.

Не будемо докладно зупинятися на характеристиці цін на невольників та шляхах їх надходження до Бахчисараю. Достовірно зафіксовано у дефтерах лише те, що козак Бабас, козак Тюфенкчі з дружиною, козак Гюр Гечер з дружиною,

козак Бояр [1, знімок 30], які передаються у спадок, були захоплені Шах-і Мерданом Емельдешем агою [12, с. 78]. Здається, більшість невольників придбані на невольничих ринках.

У «жіночих» описах майна (померлі господарі – жінки) зазвичай було багато невольниць, а невольників майже не було [13, с. 100–109]. Виключеннями стали лише козак «Чінгене» («циган») у власності татарської пані [1, знімок 93] та Еліас Ефенді з дружиною у власності іншої татарської пані [1, знімок 51].

У результаті підрахунків вимальовуються такі цифри і співвідношення: зі 127 українських чоловіків 77 визначені як слов'яни (переважно українці, у тому числі 6 або 7 росіян та 2 або 3 – поляки), 10 – татари, 7 – угорці, один козак – циган і один – молдаванин, інші козаки – не визначені. Тобто понад три чверті (понад 75%) визначених осіб – слов'яни (переважно українці), з чверті, що залишилася, майже половина – татари (10%), менше половини – угорці (7–9%).

Таким чином, у двадцятому томі кадіаскерських книг Бахчисарайського каділика згадуються козаки-угорці, але більшість козаків – українці, козаків-угорців менше 10%, що природно, адже козацькі товариства відомі своєю поліетнічністю, але переважали серед них українці, відомі також росіяни, поляки, татари, і вже після цих етнічних груп за чисельністю йдуть угорці. В Архіві Коша Нової Запорозької Січі також згадуються кілька козаків-гуржіїв, або козаків-грузинів [1, с. 627]. Тобто ці угорці та грузини представляли українські козацькі товариства, отже, були українцями угорського та грузинського походження.

Висновки. Османські джерела, у першу чергу кадіаскерські дефтери, є

повноцінним і дуже інформативним джерелом для вивчення не тільки історії та культури Криму, але й українознавства загалом. Наведений матеріал підтверджує дані Я. Дашкевича про те, що українці займали друге місце після татар серед мешканців Криму у XVII ст. та відігравали значну роль в економіці Кримського ханату у складі Османської імперії.

Спростовано твердження турецького історика Ю. Озтюрка, що козак – це визначення невольника будь-якої національності, не обов'язково українця. У двадцятому томі кадіаскерських книг Бахчисарайського каділика на першому місці за кількістю знаходяться українці, але згадуються і козаки росіяни, угорці, поляки, по одному – цигани і молдавани.

Порівняно з першою половиною XVII століття кількість українських невольників у другій половині помітно зростає. Слід відзначити, що у цей період збільшується кількість українських невольничих родин із дітьми. Крім того, фіксуються невольники, які займали досить високе становище в Україні (наприклад, козаки-отамани). Можливо, це пов'язано не тільки із захопленнями полонених, але й міграціями з території України під час «голодних років», у період Руїни.

Дані дефтерів свідчать, що серед українських невольників були представники дуже важливих та шанованих професій в Османській імперії: ковалі, мірошники, рільники, чабани, чоботарі, кушніри, зброярі. Ці факти перегукуються з відомостями ремісничих дефтерів за часів Сулеймана Пишного (XVI ст.) [10].

Таким чином, кадіаскерські дефтери Бахчисарайського каділика свідчать

про те, що українці відігравали значну роль в економіці Кримського ханату.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів* / упоряд. Л. З. Гіськова та ін. Т. 2. Київ, 2000. 752 с.

2. Биарсланов, Мураг-бей. Выписки из кадиаскерского сакка (книги) 1017–1022 гг. Хиджры (1608/9–1631 гг.). *Крымские татары: хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре* / авторы-составители: М. А. Араджиони, А. Г. Герцен. Симферополь, 2005. С. 41–51.

3. Библиотека ім. І. Гаспринського у м. Симферополь. Ф. 67 А 90. Фотокопії кримських судових реєстрів. Том 20. 1674–1675 роки. 99 знімків.

4. Дашкевич, Я. Р. Ясир з України (XV – перша половина XVII ст.) як історико-демографічна проблема. *Український археографічний щорічник*. Київ, 1993. Вип. II. С. 40–47.

5. Купчинська, З. Власні назви мартолосів «Дефтера Муфассала 1681 року»: характеристика твірних основ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. На пошану Василя Німчука, члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора (до 90-річчя з дня народження)* / редкол.: М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голов. ред. ради), Ю. Бідзіля та ін. Ужгород, 2023. Вип. 2 (50). С. 272–279. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/58433ю>

6. Лашков, Ф. Ф. *Сборник документов по истории Крымско-татарского землевладения*. Симферополь, 1897. III+310.

7. *Реєстр Війська Запорозького 1649 року* / упорядн. О. В. Тодійчук, В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. НАН України. Археографічна комісія, Інститут української археографії, Інститут історії України; Російський державний архів давніх актів. Київ, 1995. 592 с.

8. Рустемов, О. Д. Диалектныя особенности языка крымских судебных реестров XVI–XVII вв. *Науковий часопис*

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ, 2018. Вип. 16. С. 194–201.

9. Середа, А. *Силистренско-Очаковският еялет през XVIII – нач. на XIX в. Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие*. София, 2009. 262 с.

10. Суходолова, А. Є. Українські майстри в ремісничих дефтерах доби султана Сулеймана I Пишного (1520–1566). *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія Історичні науки*. 2024. Т. 35 (74) № 2. С. 88–94. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/2.14>

11. Тимченко, В. М. *Південноукраїнські землі у торговельних зв'язках Російської імперії та Османської держави (1774–1853 рр.)*. Київ, 2016. 272 с.

12. Тимченко, В. М. Українські невільники в описі майна Шах-і Мердана Емельдеша аги (лютий – 6 квітня 1674 року від Р. Х.). *XXXI International Scientific and Practical Conference «Modern innovations and promising ways of development of culture and science»*, Boston, USA, August 09 – 12, 2022. Boston, USA, 2022. P. 76–84. URL: <https://isg-konf.com/uk/modern-innovations-and-promising-ways-of-development-of-culture-and-science/>

13. Тимченко, В. М. Власність жінок Кримського ханства на прикладах описів-розподілів майна Айше Султан Біке та Акіфе Біке (за Кадіаскерськими дефтерами 1674 р.). *Abstracts of XXXIII International Scientific and Practical Conference «World ways and methods of improving outdated theories and trends»*. Zagreb, Croatia, June 11 – 14, 2024. USA, 2024. P. 100–109. URL: <https://isg-konf.com/uk/world-ways-and-methods-of-improving-outdated-theories-and-trends/>

14. Тимченко, В. М. Українські козаки західної та центральної частин Криму за Кадіаскерськими дефтерами 1674 р. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Ніжин, 2023. Вип. 32. С. 273–281.

15. Aktaş Sarı, S. *Numaralı 1648–1679 Tarihli Kırım Kadiasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat:*

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2016. 378 s.

16. Bilal, M. *Nolu Kırım Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon, 2016. 193 s.

17. Bilici, H. *Numaralı Kırım Hanlığı Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2021. 291 s.

18. Çavuş, M. C. *Numaralı (Onuncu Cilt), 1077–1080 (1666–1670) Tarihli Kadiasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (170 Varak)*: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Düzce, 2019. 185 s.

19. Çelen, N. *Numaralı, 1082–1083 (1671–1673) Tarihli Kadiasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Düzce, 2020. 272 s.

20. Çelik, D. *Nolu 1017–1022 (1608–1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadiasker Defteri Tahlil ve Transkripsiyon*: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2011. 441 s.

21. Kılınç, Ş. *Numaralı Kırım Şer'iyye Sicili (H. 1084–1085/M. 1673–1674) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2017. 355 s.

22. *Kırım Hanlığı. Kadı Sicilleri Kataloğu* / Editör: E. Özvar; Hazırlayan/Çevirmen: F. Yılmaz, A. Cihan, Ö. D. Yılmaz. Ankara, 2021. 382 s.

23. Öztürk, Y. Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine. *Journal of International Eastern European Studies / Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 2020. Vol./Yıl. 2. No/Sayı. 2. Winter/Kış. S. 550–573.

24. Şahin, F. *Numaralı (On Birinci Cilt), 1077–1078 (1667–1667) Tarihli Kadiasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2019. 233 s.

25. Yaşa, F. *Numaralı (Dördüncü Cilt) 1061–1062 Tarihli Kadiasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2014. 297 s.

26. Yaşa, F. *Çanakale Onsekiz Mart*

Üniversitesi Akademik Veri Yönetim Sistemi / Akademik İdari Deneyim. 2024. URL: <https://avesis.comu.edu.tr/firat.yasa/deneyim> (дата звернення: 25.07.2024).

27. Yıldırım, E. *Numaralı Kırım Kadiasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1075–1076/1665)*: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2020. 257 s.

REFERENCES

1. Histsova, L., et al., comp. (2000). *Archive Kosh of the New Zaporozhian Sich. Corpus of Documents*. Vol. 2. Kyiv, 752 p. [in Ukr.]

2. Biarslanov, Murat-bey. (2005). Extracts from the Kadiask Sakka (Books) 1017–1022 AH (1608/9–1631). In: Araghioni, M., Herzen, A., comp. *Crimean Tatars: Anthology on Ethnic History and Traditional Culture*. Simferopol, pp. 41–51. [in Ukr.]

3. *I. Gasprinsky Library in Simferopol*. Fund 67 Sheet 90. Photocopies of Crimean Court Registers. Volume 20. 1674–1675. 99 photographs. [in Ukr.]

4. Dashkevych, Ya. (1993). Yasyr from Ukraine (15th – First Half of the 18th Century) as a Historical and Demographic Problem. *Ukrainian Archeographic Yearbook*. Kyiv, Issue II. pp. 40–47. [in Ukr.]

5. Kupchynska, Z. (2023). Proper Names of the Martolos “Defter Mufassal 1681”: Characteristics of the Word-Building Stems. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Filolohiia*. (Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Philology Series). In Honor of Vasyl Nimchuk, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Doctor of Philological Sciences, Professor (to the 90th Anniversary of his Birth). Uzhgorod, Issue 2 (50), pp. 272–279. [online] Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/58433ю> [in Ukr.]

6. Lashkov, F. (1897). *Collection of Documents on the History of Crimean Tatar Land Tenure*. Simferopol, III+310. [in Rus.]

7. Todiiichuk, O., Strashko, V., Ostash, R., Maiboroda, R., comp. (1995). *Register of the Zaporozhian Army in 1649*. NAS of Ukraine. Archaeological Commission, Institute of

Ukrainian Archeography, Institute of History of Ukraine; Russian State Archive of Ancient Acts. Kyiv, 592 p. [in Ukr.]

8. Rustemov, O. (2018). Dialectal Features of the Language of Crimean Judicial Registers of the 16th–17th Centuries. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. (Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University). Kyiv, Issue 16, pp. 194–201. [in Ukr.]

9. Sereda, A. (2009). Silistra-Ochakovskaya Eyalet in the 18th – Early 19 Centuries. *Administrative-Territorial Structure, Settlements and Population in the Northwestern Black Sea*. Sofia, 262 p. [in Rus.]

10. Sukhodolova, A. (2024). Ukrainian Craftsmen in the Craft Books of the Era of Sultan Suleiman I the Magnificent (1520–1566). *Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernadskoho. Serii Istorychni nauky* (Scholarly Notes of V. I. Vernadskyi Taurida National University. Series Historical Sciences), Vol. 35 (74) No. 2, pp. 88–94. [online] Available at: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/2.14> [in Ukr.]

11. Tymchenko, V. (2016). *Southern Ukrainian Lands in Trade Relations of the Russian Empire and the Ottoman State (1774–1853)*. Kyiv, 272 p. [in Ukr.]

12. Tymchenko, V. (2022). Ukrainian Slaves in the Inventory of the Property of Shah-i Merdan Emeldesh Aga (February – April 6, 1674 AD). *XXI International Scientific and Practical Conference “Modern innovations and promising ways of development of culture and science”*, Boston, USA, August 09 – 12, 2022. Boston, USA, pp. 76–84. [online] Available at: <https://isg-konf.com/uk/modern-innovations-and-promising-ways-of-development-of-culture-and-science/> [in Ukr.]

13. Tymchenko, V. (2024). Property of Women of the Crimean Khanate on the Examples of Descriptions-Distributions of Property of Ayshe Sultan Bike and Akife Bike (According to the Kazasker Defteri of 1674). *Abstracts of XXIII International Scientific and Practical Conference “World ways and methods of improving outdated theories and trends”*. Zagreb, Croatia,

June 11 – 14, USA, pp. 100–109. [online] Available at: <https://isg-konf.com/uk/world-ways-and-methods-of-improving-outdated-theories-and-trends/> [in Ukr.]

14. Tymchenko, V. (2023). Ukrainian Cossacks of the Western and Central Parts of Crimea according to the Kazasker Defteri of 1674. *New Studies of Monuments of the Cossack Era in Ukraine*. Nizhyn, Issue 32, pp. 273–281. [in Ukr.]

15. Aktaş Sarı, S. (2016). *Numaralı 1648–1679 Tarihli Kırım Kadıasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya, 378 p. [in Tur.]

16. Bilal, M. (2016). *Nolu Kırım Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Trabzon, 193 p. [in Tur.]

17. Bilici, H. (2021). *Numaralı Kırım Hanlığı Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul, 291 p. [in Tur.]

18. Çavuş, M. (2019). *Numaralı (Onuncu Cilt), 1077–1080 (1666–1670) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (170 Varak): Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Düzce, 185 p. [in Tur.]

19. Çelen, N. (2020). *Numaralı, 1082–1083 (1671–1673) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Düzce, 272 s. [in Tur.]

20. Çelik, D. (2011). *Nolu 1017–1022 (1608–1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri Tahlil ve Transkripsiyon: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya, 441 s. [in Tur.]

21. Kılınç, Ş. (2017). *Numaralı Kırım Şer'iyye Sicili (H. 1084–1085/M. 1673–1674) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya, 355 p. [in Tur.]

22. Kırım Hanlığı. (2021). *Kadı Sicilleri Kataloğu* / Editör: E. Özvar; Hazırlayan/Çevirmen: F. Yılmaz, A. Cihan, Ö. D. Yılmaz. Ankara, 382 p. [in Tur.]

23. Öztürk, Y. (2020). Kazak Teriminin

Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine. *Journal of International Eastern European Studies / Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. Vol./Yıl. 2. No/Sayı. 2. Winter/Kış. pp. 550–573. [in Tur.]

24. Şahin, F. (2019). *Numaralı (On Birinci Cilt), 1077–1078 (1667–1667) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 233 p. [in Tur.]

25. Yaşa, F. (2014). *Numaralı (Dördüncü Cilt) 1061–1062 Tarihli Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*:

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 297 p. [in Tur.]

26. Yaşa, Fırat. (2024). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Akademik Veri Yönetim Sistemi*. Akademik İdari Deneyim. [online] Available at: <https://avesis.comu.edu.tr/firat.yasa/deneyim> [Accessed 25 July 2024]. [in Tur.]

27. Yıldırım, E. (2020). *Numaralı Kırım Kadıasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1075–1076/1665)*: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 257 p. [in Tur.]

Summary

UKRAINIAN SLAVES IN THE CRIMEA IN THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

Viktor TYMCHENKO

orcid.org/0000-0002-5515-1872

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow
at the Department of International Information and Foreign Relations
of Vernadsky National Library of Ukraine
tymchenko@nbuv.gov.ua

Relevance of the research. In connection with the annexation of Crimea by Russia, the idea of historical non-involvement with Crimea, the complete absence of the Slavic population in the Crimean Khanate, which appeared only after the annexation of Crimea to the Russian Empire by Catherine II, is spreading in scientific and journalistic literature. However, familiarity with sources written in mediaeval Turkish and Arabic makes it possible to expose such stereotypes. The Ukrainian element in Crimea under the rule of the Ottoman Empire and the Crimean Khanate was marked by a demographic component. Some scholars, in particular Ya. Dashkevych (based on Polish sources), argue that the number of Ukrainians in Crimea was less only when compared to the Crimean Tatars.

The **purpose** of this work is not only to record the presence and count of Ukrainian slaves, but also to determine marital status, professional affiliation, if possible, the location of the farm, the identity of the owner, and many other data.

Conclusions. Ottoman sources, primarily the Kazasker Defteri, are a full-fledged and very informative source for studying not only the history and culture of Crimea but also Ukrainian studies in general. The presented material confirms the data of Ya. Dashkevych that Ukrainians occupied the second place after the Tatars among the inhabitants of Crimea in the 17th century. The statement of the Turkish historian Y. Öztürk that a Cossack is the definition of a slave of any nationality, not necessarily a Ukrainian, is refuted. In the twentieth volume of the Kazasker books of the Bakhchysarai Kadylyk, Ukrainians occupy

the first place in terms of number. Compared with the first half of the 17th century, the number of Ukrainian slaves in the second half increased noticeably. It should be noted that during this period, the number of Ukrainian slave families with children increased. In addition, slaves who occupied a fairly high position in Ukraine (for example, Cossack otamans) are recorded. Perhaps this is due not only to the capture of prisoners but also to migrations from the territory of Ukraine during the “hungry years”, during the Ruin period. The data of the defteri indicate that among the Ukrainian slaves, there were representatives of very important and respected professions in the Ottoman Empire: blacksmiths, millers, farmers, shepherds, shoemakers, furriers, and gunsmiths. Thus, the Kazasker Defteri of the Bakhchysarai Kadylyk indicates that Ukrainians played a significant role in the economy of the Crimean Khanate.

Keywords: Kazasker Defteri, Crimea, Bakhchysarai Kadylyk, artisans, slaves, Ottoman language.